

Літературна подія

Валерія Смілянська

УДК 82.09 "195/198"

УРОКИ МАЙСТРА: ДО 100-РІЧЧЯ ЮРІЯ ІВАКІНА

У статті розглядається науковий доробок Юрія Івакіна, відомого українського вченого, письменника, співробітника Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Названо і проаналізовано засадничі ідеї його літературознавчих праць, продемонстровано новаторство дослідника у вивченні поетики Шевченкової творчості, зокрема проблем компаративістики, стилістики, жанрології, історизму й текстології, а також її зв'язку з фольклором.

Ключові слова: історія шевченкознавства, порівняльно-типологічне дослідження, поетичний жанр, сатира, адресат твору, художній стиль, соціальний тип.

Valeriya Smilanska. Lessons of Master: to the 100th Anniversary of Yuriy Ivakin's Birth

The essay considers scholarly heritage of Yuriy Ivakin, who was a famous Ukrainian scholar, writer, a fellow of Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. The main ideas of his works have been named and analyzed, with emphasis on their innovation in studying poetics of Shevchenko's works including issues of comparative analysis, stylistics, genre studies, historicism, textual studies and connection with folklore.

Key words: history of Shevchenko studies, typological and comparative study, poetic genre, satire, addressee of literary work, literary style, social type.

Я вдячна долі за те, що мені випало понад півтора десятиліття працювати, спілкуватися, а отже й учитися в Юрія Олексійовича. Він був інтелектуал високого штибу та різнобічний професіонал у кількох сферах власних зацікавлень – літературі й мистецтві та відповідних науках. За освітою філолог-русист, учений широко застосовував компаративістичну методик у дослідженні української літератури в її зв'язках із російською та західноєвропейськими літературами. До того ж наполегливо заперечував проти суб'єктивізму в оцінках таких зв'язків, особливо проти "гіперболізації впливості". Щоб дістати уявлення про багатство його ерудиції, варто хоча б переглянути багатющі посилання

в його текстах, до прикладу, у двотомному "Коментарі до "Кобзаря" Шевченка" – праці енциклопедичного типу, необхідній відтоді для різного роду історико-літературних і текстологічних опрацювань творчості поета. Необхідній відтоді й донині. "Коментар" обов'язково варто перевердати.

Вимогливий, але делікатний, Юрій Олексійович не змовчував, коли бачив помилки чи не поділяв чиїхось тверджень; і власну позицію завжди переконливо аргументував. Вимога точності в датах, фактах і доказовості в аргументах була його основним кредо (у "Нотатках шевченкознавця" автор не раз повторює цю думку).

Властива вченому наукова етика вимагала неодмінно посилалися на праці попередників – чи для підкріплення власної аргументації, чи для полеміки, але полеміки делікатної, без самовпевненої категоричності, нерідко з різними застереженнями. І ніколи не замовчувати того, що проблема все ще не розв'язана остаточно, що вона дискусійна, і пропонувати власні варіанти розв'язання, зазначаючи в разі потреби їх гіпотетичність. Думаю, що ця його обов'язковість зумовила й перейнятість розробкою нової теми – теми етичного пафосу як однієї із засадничих підвалин творчості Шевченка. Етичний пафос виявлено й у ситуаціях морального вибору, у які поет ставить своїх героїв, і в загальній повчальності, точніше притчевості його сюжетів, і в авторських рефлексіях.

Мусивши, як і всі науковці-гуманітарії, пильнувати рамок ідеологічних канонів, Ю. Івакін віддавав їм належне, але знаходив шляхи обмежити їх, пом'якшити, зрештою, обійти. Невеличкий приклад: заборонено було ще й у 1975 р. згадувати табуйоване ім'я С. Єфремова, але можна було високо оцінити набутки очолюваного ним Історично-філологічного відділу ВУАН, зокрема славнозвісне видання “Журналу” (т. 4, 1927) і “Листування” (т. 3, 1929) Шевченка. І від праці до праці вчений відсував далі з дороги партійні догми.

Про високу креативність розвідок Ю. Івакіна свідчать численні факти його першості як дослідника низки шевченкознавчих проблем. Приміром, у колективній праці “Шевченкознавство: підсумки й проблеми” (1975) уперше було вичерпно потрактовано й оцінено доробок радянського шевченкознавства від часу громадянської війни до сучасності згідно із запропонованою ним схемою чотирьох періодів (1918 – 1921; 1922 – 1930; 1931–кін. 40-х та сучасний період); у цій же праці в розділі “Шевченко і фольклор” дослідник простежив розвиток шевченкознавчої фольклористики від її початків у ХІХ ст. донині, з усіма вершинами й паузами, аргументовано заперечивши спрощений погляд на народність творчості Шевченка як нібито продовження народної творчості. Він сформулював чотири аспекти вивчення цієї проблеми, зокрема фольклор у Шевченковій творчості, Шевченко-фольклорист, Шевченкова творчість у фольклорі і фольклор про Шевченка, наголосивши на тому, що необхідно поглиблено вивчати авторські засоби творчої індивідуалізації фольклорної поетики й характер синтезування народнописенної та літературної традицій.

Простежуючи в цій же колективній монографії 1975 р. історію студій Шевченкової поетики, учений системно розглянув різні наукові підходи й заперечив смакові, висунув завдання дослідити еволюцію форми у творчості класика, зокрема й віршової інтонації, її типів – ораторсько-декламаційного (йому він приділив увагу ще в давнішій монографії 1961 р. “Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди”), а також пісенного й розмовного, виокремлених Ф. Колесою у відомій фольклористичній праці “Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка”. Уже сам зроблений Ю. Івакіним приступ до цієї складної теми спрямовував до її детальної розробки. Учений уважав за необхідне стосовно поетики розвивати компаративістичні порівняльно-типологічні дослідження в річищі російської та західноєвропейських літератур (як він сам і чинив у своїх працях).

Ще наприкінці 1950-х років дослідник почав розробляти проблему поетичної жанрології, застосувавши поняття ідейно-художньої доміанти до визначення різновидів передусім сатиричних творів поета. Відтак у монографії “Сатира Шевченка” (1959) уперше розкрито контрастні поєднання різних тональностей в одному й тому ж творі. Ось їх жанрові визначення: “Єретик” – сатирико-героїчна поема, “Кавказ” – сатирико-політична ода у формі зверненого до певних адресатів лірико-сатиричного монологу, “І мертвим, і

живим...” – сатиричне послання, “усовістительна сатира”, що містить і політичну декларацію, “Юродивий” – сатиричний памфлет, “Колись-то ще во время оно...” – алегорична сатира, “Хоча лежачого й не б’ють...” – монолог-інвектива; зразки сатиричної лірики – “Я не нездужаю, нівроку...”, “Світе ясний! Світе тихий...”. Із приводу означення “усовістительна” сатира додаю, що воно було об’єктом полеміки з Є. Кирилюком та В. Шубравським, і Ю. Івакін аргументовано відстояв свою позицію.

Вивчення поетики викривальної поезії класика дістало розвиток в уже згаданій наступній монографії – “Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди” (1961). Ілюструючи наукову системність дослідницької думки вченого, зазначу, що до вирізнення бурлеску, езопівської (алюзійної) мови – як протидії цензурі – і різних видів гротеску (сатиричного й гумористичного) автор застосував поняття тональності та інтонації, схарактеризував види авторського монологу, способи орієнтації поета на співучасть публіки; особливо йшлося про теперішній час монологу, що “полегшує читачеві ліричне співпереживання, робить його своєрідним очевидцем і співучасником того, що описано в творі” (192). Новаційним було й структурне розрізнення формального і фактичного адресатів авторського монологу. Скажімо, звернення до таких умовних формальних адресатів, як Україна, Чигирин, Бог, власне серце (у вірші “Я не нездужаю, нівроку...”) фактично були спрямовані громаді, людям, народові.

У розділі “Образний світ” колективної монографії “Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка” (1980), присвяченому аналізу Шевченкової моделі світу, значну увагу приділено проблемі співвідношення реалізму і романтизму в поезії митця. Цю тему розглянуто й в опублікованій наступного, 1981 р. в журналі “Радянське літературознавство” нотатці (зазначу, що у збірці “Нотатки шевченкознавця” 1986 р. це стаття 17-та). Тут учений аргументовано заперечив стандартну тезу про перехід поета від романтизму до реалізму й намагання категорично розподілити всі твори на романтичні і реалістичні. Натомість він указав на різноманітність типів реалістичного мислення (просвітницький із його повчальністю, притчевістю та зрілий критичний і психологічний реалізм), і що найважливіше – на присутність романтичного й реалістичного стилів в одному й тому ж творі впродовж усієї літературної діяльності Шевченка. На доказ того, що ці новаційні положення не втратили актуальності за понад три десятиліття, зазначу, що й у найновіших розвідках про романтизм і реалізм у 5-му томі Шевченківської енциклопедії Є. Нахлік неодноразово посилається на висновки Ю. Івакіна. І лише раз не погоджується з ним – у питанні типовості образу й долі ліричного героя як образу “нової людини” “першого покоління революційних демократів”, як соціального типу, за Івакіним. Нахлік же стверджує винятковість і навіть екстраординарність долі поетового ліричного героя, “ідентифікованого з автором”, у якому вбачаємо саме “Шевченка, геніального поета з незвичайною долею вихідця з кріпаків і вільного випускника Академії мистецтв, засланою в солдати і згодом відпущеною на волю”, – образ, що в ньому “годі дошукуватися типовості” (ШЕ. – Т.5. – С. 434). Не виключено, що тут маємо підстави для дискусії про соціальність творчості Шевченка. Новаційним у розділі “Образний світ” було й розширене поняття суспільних обставин, до яких зараховано ще й постаті визискувачів, які в Шевченка відіграють роль суспільного тла і до психологічної характеристики яких він майже ніколи не вдається.

Новації та здобутки дослідника яскраво виявилися в останній праці вченого “Поезія Шевченка періоду заслання” (виданій 1984 р. вже посмертно). Системний розгляд цього масиву за жанрами продемонстрував його своєрідність як нового етапу творчості поета, не менш важливого, ніж “три літа”. Уперше наголошено значення реалістичної психологічної лірики

митця як справді “мислячої поезії”. У монографії звучить живий голос Юрія Олексійовича, і, поза сумнівом, спілкування зацікавленого читача з таким креативним і надзвичайно ерудованим дослідником буде вельми тривалим.

Насамкінець хочу додати, що кілька важливих матеріалів учений умістив у “Шевченківському словнику” (статті “Сатира Шевченка”, у співавторстві написані “Російська проза Шевченка” та “Шевченкознавство”, низка статей про окремі твори). Це було давно. Думаю, що якби Юрій Олексійович був із нами, коли ми робили “Шевченківську енциклопедію”, то її зміст був би збагачений його новими оригінальними думками. Але, на щастя, його праці широко присутні в “Шевченківській енциклопедії”, як і наша пам’ять про нього й наша йому вдячність.

Отримано 15 лютого 2016 р.

м. Київ

